

СТЕФАНІЯ АНДРУСІВ

КОНСТРУЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА

Авторська і інші ідентичності Лесі України сформувалися у контексті українського оборонного, антиколоніального контрдискурсу – української відповіді на асиміляційний тиск російського імперського дискурсу на українську етнічно-культурну відмінність. Від 60-х років XIX ст. царський уряд приступив до негайної ліквідації цієї відмінності розпорядженнями державного рівня (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) із забороною української мови і всіх форм національно-культурного життя. До цього імперського жесту долучилися і недержавні російські інституції, у тому література¹. Однак можна припустити, що за бруталною відвертістю і істеричною категоричністю (сумнозвісне «нет, не было и не будет») цього заходу крився також і страх перед можливою загрозою українського сепаратизму (а отже, таки приховане визнання існування цієї репресованої української відмінності), і слабкість російської імперської ідеї, розбудованої також за рахунок України та її історії.

Ця російська непевність щодо українців проявлялася у сповнених фантазмів уявленнях, у несталому, змінному і суперечливому говорінні про них щонайменше у трьох образах-модусах: 1. «малороси» – вірні і лояльні слуги імперії, уже майже росіяни із негрізною регіональною (часто смішною) прикметою («малороси» могли робити успішну державну чи мистецьку

PROF. DR HAB. STEFANIA ANDRUSIW – kierownik Katedry Literatury Ukrainńskiej w Instytucie Filologii Słowiańskiej KUL. Adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: sandrusiv@gmail.com

¹ Про імперський дискурс російської літератури XIX ст.: див.: Е. Томпсон, *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, Kraków: Universitas 2000; М. Шкандрић, *В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби*, Київ: Факт 2004.

кар'єру, як Гоголь, наприклад); 2. «мазепинці» – ненависні сепаратисти, зрадники (у російських церквах досі виголошують анатему гетьманові Мазепі). Їх переслідували, кидали в тюрми, а то і фізично знищували; 3. «хохли» – неосвічене, цивілізаційно відстале селянство. Колонізаційні зусилля російського імперського дискурсу були спрямовані на всі верстви українського суспільства, у тому на найчисельнішу третю (представники першої уже були засимільованими, других треба було виявити, за допомогою стеження і доносів, і нейтралізувати, аби не поширювали серед нетвердих «малоросів», а також несвідомих «хохлів» ідеї української відрубності), стихійно українську, тому здатну репродукувати «мазепинців», у тому письменників, які вперто – «неіснуючою мовою!» – репрезентували мовно-культурну інакшість української культури, тобто творили антиколоніальний контрдискурс. Такий поділ «ззовні», з імперської перспективи, населення колонізованої країни більш-менш корелював (принаймні у соціальному плані) із внутрішнім поділом українського суспільства і поділом «зсередини» уявлень про себе самих українців – їх усвідомлення приналежності саме до цього етносу, території, традиції, культури, історії, тобто їх самототожності (ідентичності)². Ідентичність (самототожність) дає можливість людині визначити своє місце у світі, при тому індивід, ототожнюючи себе із певною групою (етносом, нацією, територією, культурою тощо) сам стає індивідуальним втіленням її властивостей і цінностей.

Британський соціолог П.В. Престон³ вважає, що усякі (етнічні чи національні, культурні, особистісні, гендерні, просторові тощо) ідентичності постають у комплексі взаємодії і взаємовпливів трьох явищ: місця дії (*locale*), мережі (*network*), пам'яті (*memory*). Тобто якесь Я починає усвідомлювати власне місце у світі (*locale*) завдяки тому, що є включеним у певну мережу смислів (*network*), які акумулюються у пам'яті (*memory*). Різні ідентичності колонізованих Росією українців відрізнялися між собою різним наповненням (проімперським чи проукраїнським) цих категорій ідентичності: у «малоросів» місцем дії (і її центром) була вся імперія, їх мала батьківщина – «Малоросія» – периферією, так само і мережа смислів (символів і правд), і пам'ять (можливо, саме пам'ять, найбільше пов'язана із несвідомим, була питома, чи приховано, українською; тобто навіть «малороси» ще не були

² У сучасній гуманістиці ці терміни зазвичай вживаються як синоніми, однак деякі вчені вважають, що самототожність є результатом самоідентифікаційних процесів у свідомості особистості.

³ P.W. Preston, *Political – Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era*. London–Thousand Oaks–New Dehli: SAGE Publications 1997.

остаточно втраченими для українства); у «хохлів» етнічна чи, тим більше, національна ідентичність були зазвичай у неусвідомленому стані, просто-рова ідентичність (місце дії) переважно була звужена до дуже локального виміру, натомість мережа смислів і пам'ять були глибоко закорінені в українській історії, традиції, мітах та архетипах (тобто національно несвідому); «хохлам» до самоусвідомлення бракувало лише потреби, а відтак ідентифікаційних зусиль і аргументації. Назовні ці відмінності проявлялися у вживанні різних термінів на окреслення як себе самих («малороси», «хохли», «українці»), так і країни: опозиційне «Україна» супроти імперського «Малоросія». Що стосується внутрішньо українського поділу, ідентифікації і іншування по лінії походження, освіченості і самосвідомості, то тут зазвичай не було такого антагонізму між «панами» і «мужиками», як в імперських визначеннях. Радше, навпаки: освічені, свідомі українці (у XIX ст. на їх означення був поширений термін «українофіли») ототожнювали себе із всіма українцями, у тому із «простими» – «простим народом», «розумним від природи мужицтвом» (М. Драгоманов). Творцями і континуаторами українського антиколоніального контрдискурсу супроти імперського асиміляційного дискурсу в XIX ст. були передовсім українофіли (явні чи приховані «мазепинці»), а частково також прозрілі «малороси», гуманітарії, головно письменники, фольклористи, етнографи, історики, мовознавці тощо. І, врешті, саме вони своєю діяльністю, дослідженнями, виходячи із українських locale-network-memory, «створили» цю «уявлювану спільноту» (Б. Андерсон) – українську націю (тому деякі сучасні вчені зараховують її до т.зв. «філологічних» націй).

Своїм походженням, вихованням, світоглядом і політичними переконаннями Леся Українка і її творчість були продовженням українського антиколоніального контрдискурсу, витворюваним українофілами попередніх поколінь, а також і його критиком, новим змістом. Вона входить у літературу під іменем, яке було би досить дивним навіть серед інших бездержавних народів (важко уявити собі, наприклад, Агату Польку чи Зденку Чешку), утвореним від загальної назви приналежності до свого народу, що мало заманіфестувати не тільки її вибір власної національної ідентичності, а й уписування в реальність (увічнення) антиколоніального імені краю («Україна») супроти колоніального «Малоросія». Відомо, що письменниця не сама вибрала собі такий літературний псевдонім (то було рішення її матері, письменниці Олени Пчілки, так підкреслити «українську» територіальну інакшість 13-річної Лесі серед авторів – галичан (русинів) львівського альма-

наху «Перший вінок»⁴ – тобто те, що вона походить із підросійської України). Але прийняла його назавше. Невідомо: з готовністю, покорою? Невідомо також, як вона сама ставилася до нього, чи змінювалися її рефлексії з цього приводу з бігом часу, чи, може, хотіла його позбутися? Його і його тиску. Адже всяке ім'я тисне на людину, визначає її самосвідомісні і поведінкові межі, нав'язує певні ролі – зобов'язує! Тим більше таке ім'я, як «Українка», – інтенсивно мітологічне ототожнення особи, слова і денотата, бо, як зазначав Ю. Лотман, значення кожного імені в його максимальній абстрактності зводиться до міту⁵. Культура, традиція, потреби і умови функціонування українського антиколоніального дискурсу за посередництвом імені «Українка» наклали на письменницю твердий корсет (може, навіть твердіший від її туберкульозу) обов'язку бути в літературі передовсім Українкою, «голосом однієї російської ув'язненої»⁶, що мав стати голосом усієї ув'язненої України. Вони і саме ім'я визначили головну (назверхню) ідентичність її особистості у світі «Своїх» у його протистоянні з «Іншими», «Чужими» і її життєвий вибір – стати письменницею (в українському антиколоніальному дискурсі – оборонній стратегії «філологічної» нації – саме письменницька творчість вважалася найбільш корисною і авторитетною справою), а також вплинули на формування її колоніальної чутливості і конструювання цієї домінантної в її життєтворчості ідентичності – національної (націоцентричної) чи навіть – попри досі поширене, здемонізоване, зокрема в російському імперському дискурсі, значення цього слова – націоналістичної. І, само собою, націоцентричний (і національно-визвольний) дискурс її творчості – від перших творів до останніх⁷. Ще промовистішим у плані дослідження процесів конструювання цієї ідентичності у життєтворчості пись-

⁴ Перший український жіночий альманах, вийшов у Львові в 1887 році заходами і коштами Олени Пчілки і Наталі Кобринської. Тут свої вірші, етнографічні дослідження і статті друкували авторки з обох частин України: Ганна Барвінок (Олександра Білозерська), Дніпрова Чайка (Людмила Василевська-Березіна), Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач), Леся Українка – із підросійської України; Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер), Наталя Кобринська, Софія Окуневська, Ольга Франко, Михайлина Рошкевич – «русинки» із Галичини.

⁵ Ю. Л о т м а н (совместно с Б. Успенским), *Миф – имя – культура*, [в:] його же, *Семіосфера. Статті, дослідження, заметки*, Санкт-Петербург: Искусство-СПБ 2004, с. 529.

⁶ Політичний памфлет Лесі Українки («маленька поема у прозі»), написаний французькою мовою, присвячений французьким митцям, які прославляли Миколу II під час його візиту до Франції 1896 р. Намір опублікувати його у французькій пресі з невідомих причин не вдался, [в:] Л. У к р а ї н к а, *Зібрання творів у 12 тт.*, Київ: Наукова Думка 1977, т. 8, с. 15-18.

⁷ Див.: Л. М а с е н к о, *У Вавилонському полоні. Темі національної та соціальної неволі в драматургії Лесі Українки*, Київ: Соняшник 2002.

менниці є її листування, адже лист як літературний жанр (подібно до щоденників, автобіографії, спогадів тощо) якраз передбачає самоосмислення, самоописування, самопояснення – конструювання ідентичностей, навіть більш відверте і безпосереднє, ніж у літературних текстах. Тому в цій статті об'єктом дослідження обрано, власне, листи письменниці до різних адресатів.

Жодна із вибраних (і сконструйованих) людиною ідентичностей не формується раз і назавжди – тобто не є застиглою даністю, а весь час «триваючою проблемністю» (Ю. Габермас), яка вимагає постійного уточнення, пояснювання, дописування і переписування, конструювання і деконструювання. Тому більш адекватним терміном мав би бути не «ідентичність», а «ідентифікування» (де підкреслюється процес, а не його завершення). Однак націоцентрична ідентичність Лесі Українки, хоч теж зазнавала уточнень, доповнень, дописувань і переписувань, своєю суттю ніколи не змінювалась. Тобто Леся Українка ніколи не переставала бути власне «Українкою» – попри змінність контекстів, життєвого і творчого (наративного) досвіду, вона, як сама писала, «людина еластично уперта, скептична розумом, фанатична почуттям», ніколи різко не змінювала своїх переконань: «Як добре зважити, то перелому я ніколи не зазнала, хоча, запевне, еволюція була і в мене. Життя ламало тільки обставину навколо мене (ну, і кості мої, як траплялось), а вдача моя, виробившись дуже рано, ніколи не мінялась та вже й навряд чи зміниться»⁸. Націоцентрична ідентичність Лесі Українки власне була такою важливою, постійно присутньою у її житті «триваючою проблемністю»⁹: від ранньої юності і до кінця життя вона відчувала себе українкою, невід'ємною частиною поневоленого народу, і намагалася пояснити причини і соціально-психологічні механізми колоніальної залежності України від Росії. У підручнику *Стародавня історія східних народів*, який вона написала для молодших сестер ще в 19-річному віці, намагалася прочитувати їх крізь призму історичних аналогій: як і в стародавні часи, українське «ярмо накладалося не раптом, а дуже обережно», бо раптовий спосіб міг викликати повстання, а «повільний був вигідніший, бо запряжений люд, поки зауважував, що він у неволі, був уже так приборканий та оплутаний, що інший раз уже й не зважився

⁸ Л. Українка, *Лист до А. Кримського від 27 жовтня 1911 р.* [в:] та ж, *Зібрання творів...*, т. 12, с. 371-372.

⁹ У цьому плані вона пішла далі не тільки від «старих українофілів», а навіть і від М. Драгоманова, який мав подвійну, російсько-українську, ідентичність українця із «універсальними тенденціями», скажімо, вважав, що в Україні має бути дві літератури – одна російською мовою – для інтелігенції, друга – українською – для «простого народу».

борікатися»¹⁰. Вона не раз підкреслювала в листах до різних своїх адресатів, що, як українка (а отже, і Українка!), чує сором за свою батьківщину, яка дала себе поневолити: «Сором і жаль за свою країну просто гризе мене (се не фраза, вірте), я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості...»¹¹. Мало того, сама фізично відчувала ці кайдани на своєму тілі: «Ти кажеш, ніби від мого листа вільнішим духом повіяло, – може! Дай-то боже! Але якщо правда, що тут, у сій стороні, я почуваю себе якимось вільніше, то знов же ніколи і нігде я не почувала так доткнуто, як тяжко носити кайдани і як дуже ярмо намулило мені шию. Не знаю, чи коли вдома були в мене такі години тяжкої, гарячої, гіркої туги, як тут, у вільнішому краю. Мені не раз видається (ти знаєш, як розвита у мене «образна» думка, – отже, не здивуєш), мені видається, що на руках і на шії у мене видно червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо неволі, і всі бачать ті сліди, і мені сором за себе перед вільним народом. Бачиш, у мене руки в кайданах, але серце й думка вільні, може, вільніші, ніж у сих людей, тим-то мені так гірко, і тяжко, і сором...»¹² – пише вона до брата Михайла з Відня, куди в 1884 році їдила на консультацію до знаменитого хірурга Теодора Більрота (підкресл. мої – С.А.). І в старшому віці її ставлення до цього питання не змінилося. Як і в юності, вона написала б те саме: «Не знаю, як хто, а я не можу терпіти мовчки під'яремне життя»¹³. Національна ідентичність Лесі Українки ніколи не була подвійною, роздвоєною, українсько-російською, як у багатьох українофілів попередніх поколінь (навіть у М. Драгоманова), що вона часто, не без виклику, підкреслювала, скажімо, пишучи, що хоч є російською підданою, знає російську значно гірше, ніж французьку, а її єдиний російськомовний твір - вірш *Когда цветет никотиана* (1899), як згадувала у спогадах про Лесю Українку її подруга Людмила Старицька-Черняхівська¹⁴, написаний експромтом як жарт у розмові із російським письменником Григорієм Мачтетом. Знаючи багато мов, Леся Українка воліла писати свої художні твори виключно рідною (відомі ще прозові тексти німецькою: *Brief ins Weite* (*Лист у далечинь*, 1899,

¹⁰ Л. Українка, *Стародавня історія східних народів*, Катеринослав 1918, с. 153-154. Цит. – за: Л. Масенко, *Тема національної неволі в драматургії Лесі Українки*, [в:] www.ekmair.kma.kiev.ua/Masenko_Tema_natsionalnoi_Nevoli/PDF/Adobe Acrobat

¹¹ Л. Українка, *Лист до М. Павлика від 19.04. 1895 р.*, [в:] та ж, *Зібрання творів*, т. 10, с. 297-298.

¹² Та ж, *Лист до брата Михайла від 25 лютого 1891*, там само, с. 72.

¹³ Та ж, *Лист до М. Павлика*, там само, с. 297-298.

¹⁴ Л. Старицька-Черняхівська, *Хвилини життя Лесі Українки*, [в:] та ж, *Вибрані твори*, Київ 2000, с. 745.

To be or not to be, автопереклад¹⁵) і згадуваний вже відкритий лист – французькою: *La voix d'une prisonniere russe* (*Голос однієї російської ув'язненої*, 1896). То був свідомий, відверто антиколоніальний жест спротиву російській колонізаційній політиці заборони всіх проявів української культурної інакшості, породжений не тільки національноцентричним вихованням у родині, а передовсім її власною життєвою поставою – небажанням «мовчки терпіти» українське під'ярменне життя. Натомість, пропонуючи свої літературознавчі тексти для російського петербурзького журналу *Жизнь*¹⁶, вона, однак, компромісно вживає відповідне до російського літературного дискурсу і єдино можливе там означення «малорусские писатели» навіть до тих теренів (Буковини), які не входили до Росії і ніколи так не називалися. Звісно, типовою русофобкою (принаймні в сучасному розумінні цього слова) Леся Українка ніколи не була, приятелювала і листувалася з кількома приятелями росіянами, не терпіла тільки протекціоналізму і будь-яких проявів національної вищості. Тому її глибоко усвідомлена, природна, щира і невдавана національна ідентичність у поведінкових і вербальних виявах мала не демонстраційний, а оборонний (контрдискурсивний) характер.

Процес конструювання ідентичностей передбачає також їх розбудовування за рахунок розгалужень на інші, додаткові, ідентичності і їх взаємопереплетення і взаємодоповнення. Кожна ідентичність завше постає перед обличчям Іншого – іншого дискурсу, інших ідентичностей. Іншими для Лесі Українки були не тільки світ «вільних народів», а передовсім російський імперський дискурс із його запереченням права на існування України і українців, а часом також і власний, Свій, український антиколоніальний контрдискурс у його загумінковому варіанті, який називають «народницьким»¹⁷. Проекти модер-

¹⁵ Обидва опубліковані 1900 року в журналі *Die Gesellschaft*, який виходив у Дрездені з 1885 по 1902 рр.

¹⁶ Під час відвідин своєї сестри Ольги в Петербурзі, яка вчилася тут на Вищих жіночих медичних курсах, в лютому 1900 р. Леся Українка познайомилася із російськими літераторами, які групувалися навколо журналу *Жизнь*. В 1900 і 1901 рр. опублікувала тут чотири замовлені їй редакцією статті-огляди: *Два направления в новейшей итальянской литературе*, *Малорусские писатели на Буковине*, *Заметки о новейшей польской литературе*, *Новые перспективы и старые тени*. Три наступні замовлені статті не були опубліковані: *Новейшая общественная драма* заборонена цензурою, а *Народничество в Германии* та *Михаэль Крамер. Последняя драма Гегарта Гауптмана* – через закриття журналу.

¹⁷ Критику народницького світогляду як непримиренної опозиції до модерністичного першою подала С. Павличко в монографії *Дискурс модернізму в українській літературі*, Київ: Либідь 1997.

нізації української літератури, як і літературної мови¹⁸ – вдосконалення форми, твори із універсальною (наднаціональною) проблематикою Лесі Українки видавалися творцям і апологетам цього дискурсу непотрібними забаганками, незрозумілими для «простого народу» – при тому випускалося з уваги, що простий народ не читав і не міг читати (з причини своєї неписьменності) літературних творів, навіть канонічно народницьких. Листи Лесі Українки рясніють гострими критичними висловлюваннями проти примітивних поглядів як на українську справу взагалі, так і на українську літературу зокрема «старших українофілів» (як із Наддніпрянської України, так і з Галичини), чий світогляд був пов'язаний із ідеологією і практикою загальноєвропейського політичного народництва: «Я вже і так вважаюся тут за enfant terrible, бо прийшлося мені раз показати незалежність думки при меценатах та при батьках України – бідна вона з такими «батьками правдяньського толку. [...] А що вже в них значить слово «українство», то я не берусь роз'яснити, бо те, що я чула на цю тему, зливається в моїх думках у хаос такий, що з цього жоден бог світу не створив би»¹⁹. Належало би, вслід за деякими сучасними дослідниками, назвати таку світоглядну позицію (і, відповідно, ідентичність) Лесі Українки антинародницькою, однак це не було би логічним і правдивим, бо і сама Леся Українка, якщо виходити із сучасних визначень народництва, теж була в певному сенсі «народницею», адже за літературний псевдонім узяла собі ім'я свого народу, а в її світоглядній поставі не було опозицій «європеїзм / українськість», «космополітизм / патріотизм», а радше і «українськість», і «європейськість», і «патріотизм», і «наднаціональне, загальнолюдське» (не впевнена, що останнє можна було би кваліфікувати, як космополітизм, бо в неї воно в більшій чи меншій мірі завше було спроектоване і на українське, тобто патріотичне). Тому більш нейтральним терміном тут може бути: «полемічна» («скептична», «критична», «автокритична», «бунтівна» і т.п.) ідентичність. Не менш критично висловлювалася вона про недолугість наративних практик представників старшого покоління українських письменників: «Ради бога, не судить нас по романах Нечуя, бо прийдеться засудити нас навіки безневинно. Принаймні я не знаю ні одної розумної людини в Нечуєвих романах, [...]. У нас тільки сміються з того «Чорного моря», а про-

¹⁸ Багато з них вважали, що і мова текстів української літератури має бути народною, не зіпсутою використанням інтелектуальної лексики, – лише «мовою баби Параски і баби Палажки» (І. Нечуй-Левицький).

¹⁹ Л. Українка, *Лист до М. Драгоманова від 17.04. 1894 р.*, [б:] т а ж, *Зібрання творів*, т. 10, с. 229.

читавши його, можна тільки подумати, чи не час би вже Нечуєві залишити писати романи, бо вже як такі романи писати, то краще пір'я дерти...»²⁰

Модерністська (модернізаційна) тотожність письменниці була зосереджена на виконанні амбітного завдання творити високоякісну україномовну літературу світового рівня, увівши її тим до грона вільних народів і культур, що мало послужити майбутній національній консолідації і мобілізації – звільненню від імперських уявлень про українську літературу як маловартісну, а ще більше – звільненню від власних меншовартісних уявлень про себе, сформованих під тиском імперського дискурсу. У листах Лесі Українки багато автокоментарів до власних творів, де моделюється погляд на них не тільки внутрішньоукраїнського Іншого на її текст, а й Чужого, часто власне імперського Іншого, а також і більш абстрактного «європейського» чи «світового» («вільного світу»): «Позавчора скінчила почату вже по великодні нову річ, але яку!.. Боже, прости мене і помилуй! Я написала «Дон Жуана»! Отого-таки самого, «всесвітнього і світового», не давши йому навіть ніякого псевдоніма. [...] Не знаю, звісно, як воно в мене вийшло, добре чи зле, але скажу Вам, що в сій темі є щось диявольське, містичне, недарма вона от уже хутко 300 літ мучить собою людей. [...] Так чи інакше, але от уже і в нашій літературі є «Дон Жуан» власний, не перекладений, оригінальний тим, що його написала жінка (се, здається, вперше трапилось сій темі)»²¹. А в листі до Людмили Старицької-Черняхівської пише про це ще відвертіше: «[...] єсть се не більше не менше, як українська версія світової теми про Дон Жуана. «До чого дерзость хохлацкая доходит», – скаже Струве і вся чесна компанія наших «старших братів»»²². Що се є справді дерзость з мого боку, се я й сама тямлю, але вже, певне, «то в высшем суждено совете», щоб я mit Todesverachtung кидалася у дебри всесвітніх тем (як, наприклад, з Кассандрою своєю), куди земляки мої, за виїмком двох-трьох одважних, воліють не вступати...»²³ (підкр. моє – С.А.)

У межах модерністської ідентичності Лесі Українки розгортається своєрідна феміністська (точніше гендерна) ідентичність письменниці. Як жінка-

²⁰ Та ж, *Лист до М. Драгоманова* від 03.09. 1891, там само, с. 113.

²¹ Та ж, *Лист до А. Кримського*, там само, т. 12, с. 396-397.

²² Видається, що вислів «старші брати», типовий для радянської риторики, вставили у текст листа редактори 12-томника замість «наших чесних ворогів», що його подають інші видання, наприклад, Анатоль Костенко у монографії: *Лесь Українка*, Київ: Молода гвардія 1971.

²³ Л. Українка, *Лист до Л. Старицької-Черняхівської від червня 1912*, там само, т. 12, с. 399-400.

автор Леся Українка створила цілу галерею образів новітніх жінок, розумних, сміливих, гордих, певних себе і свого місця у світі – у всьому рівних із чоловіками, а часто вищих і моральніших від них. Її обурювало трактування жінок як гірших від чоловіків, зокрема в Галичині чи то у Болгарії, де вона гостювала у М. Драгоманова, – на протизага до Росії (тобто і до підросійської України): «[...] яка б не була погана Росія, але для жінки і дівчини в ній легше жити, ніж в Болгарії, яка, признаться, в моїй пам'яті зосталась стороною жіночої неволі *par excellence*»²⁴. У спілкуванні із галицькими українцями («русинами») її «вражало якоесь чудне, непросто відношення до жінок, все вони дивляться на нас або згори вниз, або знизу вгору, а щоб так просто, нарівні – зроду! [...] Наскільки я чула про становище галичанок в товаристві, то се якась така неволя, що, може б, я скоріше на каторгу пішла, ніж на таке життя»²⁵. Як і в усіх інших міжлюдських стосунках, Леся Українка визнає лише одну форму чоловічо-жіночих взаємин – «нарівні», тобто передовсім як спілкування людей, а не статей. І сама ніколи не чула себе гіршою від кого б то не було, тим більше від чоловіків. Могла визнати себе кволою, хворою, навіть недостатньо освіченою (як у листах до А. Кримського), але ніколи гіршою. Так само і її героїні. То правда, що, як пише В. Агеєва, вона показала «історію формування модерної жіночої свідомості і звільнення її від багатьох загальнообов'язкових рис та якостей доброчесної жіночості»²⁶. Але в Лесі Українки тут передовсім йдеться про звільнення людської, у цьому випадку жіночої, особистості, найважливішим у світі її образів є опозиція «воля / неволя», частиною якої є і дихотомія «чоловік / жінка». У її текстах бракує «тілесної чутливості», тих прикмет жіночого письма, що їх виєкспонувала у назві своєї монографії про творчість Габрієлі Запольської К. Кłosińska *Ciało, porządanie, ubranie*²⁷. Леся Українка ніколи спеціально не зосереджувалася виключно на гендерному аспекті проблеми, як «справжні феміністки», а ставила жіноче питання в універсальній, загальнолюдській, перспективі, бо ніколи не чулася (і не була) „wykluczona z publicznego mówienia i ograniczona do wypowiedzania się w ramach dozwolonej normy”, до того, що сховане в шкапулках і шухлядках і що „można uznać za alegoryzację podziemnego życia w kulturze”²⁸, де жінка могла вилікувати власну німоту. Якщо Леся Українка і від-

²⁴ Та ж, Лист до Л. Драгоманової від 5-6 червня 1899 р., там само, т. 11, с. 123.

²⁵ Та ж, Лист до О. Кобилянської від 29-30 травня 1899 р., там само, т. 11, с. 118-119.

²⁶ Агеєва, *Жіночий простір...*, с. 111.

²⁷ К. Кłosińska, *Ciało, porządanie, ubranie. O wczesnych powieściach Gabrieli Zapolskiej*, Kraków: Wyd. eFKa 1999.

²⁸ Там само, с. 26.

чувала німоту, то не як жінка, ув'язнена в статі, а скорше як українка, «російська ув'язнена», і сягала по теми з великої («чоловічої») історії, а не малої, зі світу інтимних жіночих скарбів. Так само не можна вважати як тексти, так і саме письмо Лесі Українки „*krującym się pod rozmaitymi maskami estetycznych izmów rozbieraniem kobiety, obnażaniem, swoistym strip-tease'em*”²⁹, що нібито типове для жінок-письменниць, бо тут явно бракує тілесності, не кажучи вже про *ubranie*. Героїні Лесі Українки, завше зосереджені на духовній проблематиці, наче не мають тіла або негують його: «О, не журися за тіло! Ясним, вогнем засвітилось воно, чистим, палючим, як добре вино, вільними іскрами вгору злетіло....» – каже Мавка з «Лісової пісні», підкреслюючи торжество і злет духу в момент його остаточного звільнення від обтяжливої тимчасовості тіла. Трохи дивує, що неокласицизм (неокласична ідентичність) Лесі Українки не успадкував соматизму (тілесності) античної культури. У цьому плані образи-персонажі письменниці ближчі до середньовічної теоцентричної концепції людини, де тілесність вважалася несуттєвим, гріховним додатком до духовної людської сутності. Можливо, це пов'язане також із її власним болючим досвідом змагання із хворобою і неміччю тіла і потребою рятуватися від цього творчістю, силою духу і духовною діяльністю.

Леся Українка, як на штатну феміністку в дискурсі сучасної української феміністичної критики³⁰, була людиною надзвичайно стриманою у слові, скритною, коли йшлося про її особисті почуття і проблеми, тим більше еротичні. Попри незмінну щирість у стосунках із людьми, навіть найближчими, вона воліла оберігати свою приватність: «... І ви не беріть мені за зле, коли часом я здамся вам не досить одвертою. Ніколи найближчі друзі не знали мене всеї, та я думаю, що се так буде завжди. Друзі мої звикли до сього і дали мені волю говорити тільки те, про що я хочу»³¹. Прагнула, аби її «приватне життя було світові невідоме»³², бо «нащо ж має кожний заглядати

²⁹ Там само.

³⁰ Див.: С. Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі*, Київ: Либідь 1997; В. Агеєва, *Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації*, Київ 1999; *Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму*, Київ: Факт 2003; Т. Гундорова, *Проявлення слова. Дискурсія українського раннього модернізму. Постмодерна інтерпретація*, Львів: Літопис 1997; *Femina melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*, Київ: Критика 2002 та ін.

³¹ Л. Українка, *Лист до О.Кобилянської від 29-30 травня 1899 р.*, там само, т. 11, с. 120.

³² Та ж, *Лист до Н. Кибальчич від 3 жовтня 1909 р.*, там само, т. 12, с. 289.

мені в душу»³³. (Українські феміністки аж під дуже збільшуваним склом виявили в листах Лесі Українки до О. Кобилянської згадки про якісь таємничі «паси», що нібито має бути не тільки ще одним підтвердженням її твердих феміністичних переконань, а й навіть лесбійства. Природньо жіночими є її асоціації творчого акту із «символікою материнства, народження, плекання дітей, зі стражданнями й умиротворенням породіллі», про що пише В. Агєєва³⁴. Але таке уявлення про творчість віддавна побутувало в літературі, у тому й серед авторів-чоловіків, наприклад, у Франка³⁵). Ніби наперед боронячись від розмаїтих надінтерпретацій не тільки творів, а й біографії (про аж такі, мабуть, не підозривала!), Лєся Українка писала в листі до О. Маковєя: «Не знаю, як для кого, а для мене та хвилинка, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя, дарма що в моїй біографії не знайшлося б нічого особливо цікавого для людей, ні надто ганебного для мене самої»³⁶.

Що важливо підкреслити в характері особистісної ідентичності Лєсі Українки, вона завше була щирою і до болю правдивою, у цьому аж безбронною – ніколи не вміла (і не хотіла) вдавати. Тому дивною (якщо не знушальною) видається надінтерпретація С. Павличко намірів Лєсі Українки у її листі до І. Франка (насправді то був лист до В. Гнатюка!), де вона пропонує до друку для «Літературно-Наукового Вісника» свої переклади з Мєтерлінка із допискою про своє нібито неприхильне ставлення до модернізму, як «дипломатію», тобто хитрий хід: «Рекомендуючи Мєтерлінка до друку, Лєся Українка пробує відмежуватися від «модернізму», щоб сподобатися редакторам ЛНВ. «Я не поклонниця модерни...» – перепустка до ЛНВ, до якої вдаються навіть живі класики»³⁷. Павличко, згори закладаючи, що «модерністка» не може критикувати «модерни», так захопилася іронічним порівнянням Лєсі Українки із сучасними «живими класиками» і їх хитрими видавничими стратегіями, успадкованими ще від радянських часів, що зігнорувала Лєсине «але»: «Я не абсолютна (далеко ні!) поклонниця Мєтерлінка і взагалі «модерни», але в трьох драмах я справді бачу нові елементи штуки, скомбіновані

³³ Т а ж , *Лист до М. Павлика від 6 липня 1901 р.*, там само, т. 11, с. 241.

³⁴ А г е є в а , *Жіночий простір...*, С. 154.

³⁵ Наприклад, у його вірші: *Тату, тату, тату! / Се ми, твої невроджені діти! / Се ми, твої невиспівані співи, / Перед часом утоплені в багноці...*

³⁶ Л. У к р а ї н к а , *Лист до О. Маковєя від 9 червня 1893 р.*, [в:] т а ж , *Зібрання творів*, т. 10, с. 154.

³⁷ П а в л и ч к о , *Дискурс модернізму в українській літературі...*, с. 57.

з великим таланом. Одну з таких драм оце, власне, маю подати»³⁸. Леся Українка, по-перше, не заперечує свого позитивного ставлення як до Метерлінка, так і взагалі «модерни» («я не абсолютна поклонниця» не означає, що не може бути «поміркованою» їх поклонницею), по-друге, не потребувала «перепустки» до ЛНВ, бо вже давно там друкувалася, по-третє, писала, як думала, об'єктивно оцінюючи передовсім літературну вартість пропонованих текстів. Може, єдиним суто жіночим способом реагувати на стреси були її нервові припадки (про що вона не раз згадувала в листах до найближчих). Із трьох видів неврозів, як їх розуміє сучасна психологія і психіатрія, – неврастенії, неврозу нав'язливих станів і невротичної істерії – видається, що в Лесі Українки могла бути найбільш поширена (70% з-посеред усіх випадків) – власне неврастенія, що появляється внаслідок конфлікту між особистісною і громадянською ідентичностями. Неврастенія – то проблема активних, діяльних людей, бо чим інтенсивніше життя веде людина, тим більше фізичних і психічних витрат воно вимагає. У випадку Лесі Українки – це також конфлікт між мрією і дійсністю, між великим творчим потенціалом і немічю тіла – високим натхненням, творчим горінням, любов'ю до життя і постійним болем, привидом смерті – між її габітусом і долею.

Так насправді, усі названі і неназвані тут ідентичності Лесі Українки, які вона конструювала упродовж усього свого короткого, але творчо яскравого життя, є тільки «піднятими» назовні і втіленими у різні форми виявами її внутрішньої особистісної (базової) ідентичності, пасіонарної і емпатичної, сповненої любові, відданості, відповідальності, а також гострого, безкомпромісного неприйняття усякої несправедливості і нерівності – усякої моделі домінування/підпорядкування, як у міжнаціональних стосунках, так і міжлюдських, у тому родинних, і неперепутної потреби гідності, свободи і вільної волі як умови існування.

Можна припустити, що центр особистісної ідентичності Лесі Українки був скерований до Супер-Его, у термінології Фрейда, Самості, за Юнгом, чи Символічного, за Лаканом, - тобто до ідеалу – ідеальної дочки, сестри, подруги, українки. І поетки – Українки. Тільки такий габітус, така непосильна для пересічної людини постава могла урівноважити і згармонізувати її життя, протистояти тягареві «ідеальної» хвороби, знаку ХІХ століття – туберкульозу,

³⁸ Л. Українка, *Лист до В. Гнатюка від 30 травня 1900 р.*, [в:] та ж, *Зібрання творів*, т. 11, с. 181.

який, заатакувавши її ще в дитинстві, уже ніколи її не полишав. Аби разом із ним спалити його дочасно на 42 році життя.

KONSTRUOWANIE IDENTYCZNOŚCI W ŻYCIU I TWÓRCZOŚCI
ŁESI UKRAINKI
PERSPEKTYWA POSTKOLONIALNA

Streszczenie

Narracyjna (w ogóle pisarska) tożsamość Łesi Ukrainki została sformułowana w kontekście obronnego, antykolonialnego kontradyskursu – ukraińskiej odpowiedzi na asymilacyjny ucisk rosyjskiego imperialnego dyskursu, wywieranego na ukraińską etniczno-kulturową odmienność. Właśnie dlatego dominująca tożsamość pisarki jest nacjocentryczna. Nawet jako literacki pseudonim wzięła ona imię swojego narodu. W obrębie tej tożsamości były konstruowane pozostałe tożsamości ukraińskiej poetki. Wszystkie wymienione i niewymienione w artykule tożsamości Łesi Ukrainki, które konstruowała ona w ciągu swojego krótkiego, lecz twórczo intensywnego życia, są zewnętrznymi manifestacjami jej wewnętrznej osobowościowej tożsamości, tożsamości pełnej pasji, maksymalistycznej, z ostro artykułowaną niezgodą na wszelką niesprawiedliwość i nierówność – zarówno w międzynarodowych czy wewnętrznych stosunkach, jak i w międzyludzkich, w tym rodzinnych, z potrzebą godności, swobody i indywidualnej wolności jako koniecznych warunków dla egzystencji.

CONSTRUCTION OF IDENTITY IN LIFE AND WORK OF LESIA UKRAINKA:
POSTCOLONIAL PERSPECTIVE

Summary

Narrative (generally writer's) identity of Lesia Ukrainka was formed in a context of defensive, anticolonial counter discourse – It was Ukrainian answer on assimilative attempts of Russian imperial discourse on Ukrainian ethnic and cultural differences. That is the reason of natio-centric identity of the poet. What is more, even her literally pseudonym contain the name of her nation. Under this identity was shaped all other identities of the poet. All named and unnamed in this text identities of Lesia Ukrainka, which was used by her, during her short however, prolific life, was an external manifestation her inner identity. They were the manifestation of her passionate and maximalistic existence. The existence that very strongly refused to accept all injustice and

inferiority – all models of domination / submission in all kinds of relationships neither between nations nor between people. She felt strong need of dignity, freedom and free will as a condition of the existence.

Słowa kluczowe: dyskurs kolonialny, kontrdyskurs obronny, dominowanie/podporządkowywanie, narodowa, autorska, tożsamość kobieca, konstruowanie/dekonstruowanie tożsamości.

Ключові слова: колоніальний дискурс, оборонний контрдискурс, домінування / підпорядкування, національна, авторська, жіноча ідентичні, конструювання / деконструювання ідентичності.

Key words: colonial discourse, defensive counter discourse, domination / submission, identity, construction, deconstruction.